

kur'an'dan sosyolojik ilkeler çıkarmanın imkânı

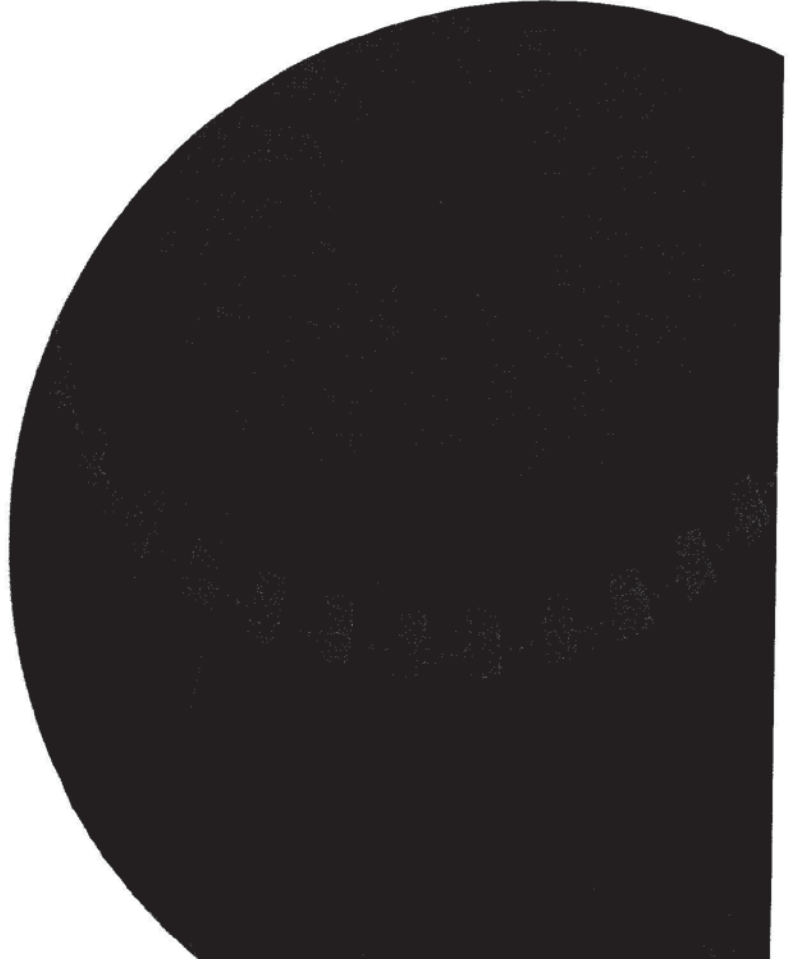
-sünnetullah kavramı çerçevesinde bir eleştiri-

Vejdi BİLGİN

Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tabiat Bilimlerinden Sosyal Bilimlere: Kesin Yasalar Bulma Arayışı

16 ve 17. yüzyıllarda Kopernik, Kepler, Galileo gibi bilim adamları ile başlayan modern bilim, insanın içinde yaşadığı dünyanın açıklanmasında önemli katkılar yaptı. Batı'da hızla gelişen bilim ve teknoloji insanlık tarihinde eşi görülmedik bir hızla her alanda büyük keşiflerde bulundu. Modern bilim temelde kâinatla ilgili açıklamaları yine kâinatın içinde arama ilkesine sahiptir. Bu doğası gereği tamamen dine aykırı bir düşüncedir, zira dinler Tanrının veya diğer aşkın varlıkların doğal olaylar üzerinde tasarrufta bulunduğunu kabul ederler. Dinî düşünce tabiatla baş etmede, tabiat kanunlarını bulmaktan öte aşkın varlığın isteklerini yerine getirme anlayışına sahiptir. Dolayısıyla tabii bir gidişatın varlığı açıkça görülmekle birlikte bunların keşfi ikinci plana itilmektedir. Modern bilim ise tamamen tabiat kanunlarına yönelmiştir. Bu yeni bilim anlayışı Hıristiyan kozmoloji anlayışına karşı gelişmiştir. Batlamyus'un sistemleştirdiği Antik Yunan felsefesine dayanan dünya merkezli evren anlayışı Albertus Magnus ve özellikle

öğrencisi Aquinalı Thomas tarafından Hıristiyan dogması haline getirilince, Kopernik'in 1543'de ortaya koyduğu güneş merkezli evren anlayışı ister istemez Hıristiyanlığa karşı gelmek olacaktı. Daha sonra Kepler'in ortaya koyduğu yörünge hareketinin elips olduğu şeklindeki görüş, Galileo'nun ayın yüzeyinde lekeler tespit etmesi vs. de hep Antik Yunan felsefesine dayanan Hıristiyan kozmolojisine indirilmiş darbelerdi. Hıristiyanlık yanlış temeller üzerine kurduğu bir dogmayı savunmakla stratejik açıdan baştan bu mücadeleyi kaybetmiş gibiydi. Ancak henüz genel anlamda Hıristiyanlığa bir karşı çıkış söz konusu değildir. Modern bilimin daha köklü bir şekilde dine

Modern bilim temelde kâinatla ilgili açıklamaları yine kâinatın içinde arama ilkesine sahiptir. Bu doğası gereği tamamen dine aykırı bir düşüncedir, zira dinler Tanrının veya diğer aşkın varlıkların doğal olaylar üzerinde tasarrufta bulunduğunu kabul ederler.

darbesi Newton'un formüle ettiği mekanik evren anlayışı ile gerçekleşti. Newton (öl. 1727) Tanrı'nın varlığını kabul eder ancak Tanrı'nın hareketin üç temel yasası ile kâinatın işleyişini düzenlediğini ve kâinata müdahale etmediğini söyler. Öyleyse modern insanın yapması gereken Tanrı'ya yalvarmak yerine kâinat-taki yasaları keşfetmektir. Modern öncesi dönemdeki anlayış tamamen tersine dönmüş, bu kez tabiat yasaları ön plana çıkmıştır. Şüphesiz modern bilim din ile irtibatını bu noktada sonlandırmayacaktır. Laplace (öl. 1827) *nebülöz teorisi* ile evrenin var olmasında Tanrı'ya gerek olmadığını iddia edecek, Darwin'in *Türlerin Kökeni* (1859) isimli eserinde ortaya koyduğu evrim teorisi ile insan tesadüfen meydana gelen bir dünyada evrim kanunlarına göre evrimleşmiş (yani Tanrı tarafından özel bir misyon yüklenmemiş) sıradan bir canlı olarak kabul edilecek, böylelikle modern bilim dini tamamen reddetmiş olacaktır (Yıldırım, 1994).

On dokuzuncu yüzyılda bu gelişmelerin ortasında yaşayan Comte'un (öl. 1857) pozitivismi hem modern bilimden etkilenmiş hem de onu felsefi bir sistem halinde etkilemiş bir düşüncedir. Pozitivizm deney ve gözleme dayanan modern bilimin verilerini kabul

eder ve dini-metafizik açıklamaları bilim-öncesi düşünce formları olarak baştan reddeder. İronik biçimde o da din-bilim çatışmasında bilimden yana dogmatiktir. Ancak bilimin alanını daha genişleterek insanı konu edinen disiplinlere de kaydırır. Comte'un mantığı gayet sadedir: Kültür dünyası ile fiziki dünya arasında bir ayırım söz konusu değildir. Tabiatla nasıl "tabiat yasaları" denen kanunlar söz konusu ise, aynı şekilde insanlar için de kesin kanunlar söz konusudur. Eğer bu kanunları keşfedersek toplumun içine düştüğü problemleri çözer, muhtemel problemler için de öngörülebiliriz. Comte, bilimler tasnifinde beş pozitif bilimden sonra (matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji) altıncı olarak sosyolojiyi sıralar. İnsanı konu edinen bilim olan sosyoloji fizik dünyayı konu edinen diğer bilimlerden nitelik olarak farklı düşünülemez. Dolayısıyla doğa bilimlerinde uygulanan yöntem aynı biçimde sosyoloji için de uygulanmalıdır ve ulaşılan sonuçlar da doğa bilimlerdeki gibi kesin kabul edilmelidir (Comte, 2001).

Comte'un bu formülasyonu ile sosyolojinin macerası da başlamış oldu. Ancak o dönemde kesin yasalar bulma amacıyla daha çok tarih felsefesi yapılmaktaydı. Avrupa ciddi bir kriz içerisindeydi ve sosyologlar çoğunlukla çizgisel bir tarih felsefesi ile problemi tespit etme amacındaydılar. Comte teolojik dönemden çoktan geride bırakmış Avrupa'nın metafizik dönemden pozitif döneme geçme aşamasında olduğundan, Marks bir devrimle başlayacak komünal dönem öncesi son sınıflı toplum içinde yaşandığından, Durkheim ise mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplum tipinden organik dayanışmanın hâkim olduğu topluma geçişten dolayı kriz içinde olduklarını savunuyordu ve her birinin, hem tespit hem de çözüm önerileri farklıydı. Hatta insan bilimlerinin tabiat bilimlerinden farklı olduğunu, dolayısıyla yöntem olarak da farklı olması gerektiğini savunan (Dilthey, Rickert, Weber çizgisinde) ayrı bir akım da söz konusuydu ama sosyoloji toplumu çözümleyebilecek yasalar bulabileceği ilkesini ana fikir olarak kabul etmekte devam etti. Bu aynı zamanda mesleki bir gereklilikti, zira bu ana fikir olmasa sosyoloji doğmadan ölmüş olacaktı.

Pozitivizm: Modern Bir Moğol İstilasası ve Dinlerin Refleksi

20. yüzyıla girilirken Batı dünyası ve onunla yakından ilişkili olan coğrafyalarda din, 16. yüzyıldan beri

devam eden çatışmada bilime karşı kesin bir şekilde mağlup olmuş durumdaydı. Batı'da, özelde Hıristiyanlık üzere bütün dinlerin tamamen insan kaynaklı olduğu şeklinde bir düşünce entelektüel çevrelere hâkim olmuştu ve tabiat bilimlerinden insan bilimlerine bütün disiplinlerdeki çalışmalar bu genel kabulün izinde veya onu destekleyecek mahiyette yapılıyordu. Bu noktada sosyal bilimlerin dine verdiği tahribat tabiat bilimlerinden çok daha fazla olmuştur. Zira sosyal bilimler, tabiat bilimlerinin verilerinden de destek bularak dinin menşei, bireydeki ve toplumdaki etkisi konusunda teoriler geliştirmekteydiler. Bir başka ifadeyle, tabiat bilimleri sadece veriler ortaya koyup dolaylı bir şekilde dini hedef alırlarken, sosyolojide Marks'ın, psikolojide ise Freud'un sistemlerinde açıkça yer aldığı gibi, sosyal bilimler doğrudan ve sistemli teoriler şeklinde dini hedef almaktaydılar. Bunun akademiadaki etkisi hala görülmektedir. Batı dünyasında sosyal bilimler alanındaki çalışanların dindarlık düzeyleri tabiat bilimlerinde çalışanlara göre daha düşüktür (Stark, 2002: 59).

Pozitif bilimin dine hücumu karşısında iki temel refleks söz konusu olduğunu görüyoruz. 1. Özellikle Protestan liberal Hıristiyanlarca yapılan Hıristiyanlığın modern düşünceye uygun bir yorumu. 2. Dindar Katolikler ve fundamentalist Protestanlarda görülen modern düşünceye ne kadar aykırı görülürse görülsün Hıristiyanlığa olduğu gibi bağlı kalma çabası (Koç, 1997). Esas olarak Batıya ait olan Kilise-bilim çatışması, doğal olarak Müslümanları da etkilediği için benzer refleksler bizde de gelişti. Seyyid Ahmed Han, Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh gibi kişilerin çalışmaları buna örnektir. Mesela Şibli Numani, mucize olarak belirtilen şeylerin tabiat kanunlarına aykırı olması halinde kabul edilemeyeceğini söyler. Kur'an'da tabiatüstü olarak görülen mucizelerin ise "zamanla meydana gelecek hadiseler ve bilimsel keşiflerle" açıklığa kavuşturulacağını iddia eder (Özervarlı, 1998: 102). Seyyid Ahmed Han ise Kur'an'da mucize olarak zikredilen tabiatüstü uygulamaların hiç birinin tabiatüstü olmadığını ispatlamaya çalışır. Bu çerçevede, örneğin Kızıldeniz'in yarılması mucizesini med-cezirle açıklarken, Hz. İsa'nın çamurdan kuşu diriltmesi mucizesinin aslında çocuklukta oynanan bir oyun olduğunu ya da Hz. İbrahim'i ateşin yakmamasını bir rüya olduğunu iddia eder. Ona göre, Allah'ın koymuş olduğu tabiat kanunları mucize gibi istisnalar olmayacak biçimde yürürlüğünü sürdürmektedir (Bırışık, 1997: 148, 151-154).

Bu anlayış zaman içinde güçlü bir bilimsel tefsir yapma fikrini doğuracaktır: Kur'an'daki "bilimsel" hakikatlerin her disiplinin uzman kişilerince keşfedildiği özel bir tefsir. Burada bilimin uğradığı dönüşüm inanılmazdır. Çok yakın bir zamana kadar bilime dayanarak mukaddes kitap reddedilirken, şimdi mukaddes kitap, içinde barındırdığı bilimsel hakikatlerden dolayı hak olduğunu daha açık bir şekilde göstermektedir. Bir nevi Moğolların Müslüman toprakları işgal ettikten sonra Müslümanlaşması ve İslam'a hizmet etmeye başlaması gibi artık bilim de dine hizmet etmeye başlamıştır.

Comte'un mantığı gayet sadedir: Kültür dünyası ile fiziki dünya arasında bir ayrım söz konusu değildir. Tabiatı nasıl "tabiat yasaları" denen kanunlar söz konusu ise, aynı şekilde insanlar için de kesin kanunlar söz konusudur. Eğer bu kanunları keşfedersek toplumun içine düştüğü problemleri çözer, muhtemel problemler için de öngörülebilir.

Dine karşı çok daha şiddetli hücumlar yapan sosyal bilimler de, bu süreçte ilginç bir şekilde dinî bilimlerin "içine" alındı. İlk dönem sosyologlarının dine dışarıdan bakan ve onu toplumsal şartların ürünü olarak gören yaklaşımları eleştiren ilahiyatçı din sosyologları ortaya çıktı. Alman İlahiyatçı Ernst Troeltsch'in tarihsel anlamda bir Hıristiyanlık tipolojisi yaptığı *Hıristiyan Kilise ve Gruplarının Toplumsal Doktrini* isimli çalışmasının 1912 gibi erken bir tarihte yayınlanmış olması önemlidir. Ülkemizde ise Batı'daki gelişmelerin çok yakından takip edildiğini ve klasik sosyolojinin temel eserlerinin henüz Osmanlı İmparatorluğu yıkılmadan önce Türkçeye çevrildiğini biliyoruz. Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal bilimlerle meşgul olan bilim adamları ve aydınlar din sosyolojisi ile de ilgilendiler. 1949 yılında Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak İlahiyat Fakültesi kurulduğu zaman burada din sosyolojisi dersi okutulmaya başlandı. Bu durum gayet normaldi zira sosyoloji modernleşme/sekülerleşme ideolojisini meşrulaştırılan ve yaygınlaştıran bir araç olarak işlev görmekteydi (Mert, 1994: 89). 1980'e kadar Yüksek İslam Enstitülerinde bu ders okutulmaktaydı, bu yüzden ülkemizdeki esas gelişimini

enstitülerin fakülteye dönüştürülmesinden sonra sağladığını söyleyebiliriz. Sosyal bilimlerin geçirdiği pek çok aşamadan sonra din sosyolojisinin seküler bir yaklaşımla İlahiyat Fakültelerinde yer alamayacağı belliydi, nitekim de öyle oldu ama din sosyolojisi dini anlama hususunda bize ne sağladı (veya ne götürdü)? Bunun üzerinde hala bir muhakeme yapılmış değildir.

Comte'un bu formülasyonu ile sosyolojinin macerası da başlamış oldu. Ancak o dönemde kesin yasalar bulma amacıyla daha çok tarih felsefesi yapılmaktaydı. Avrupa ciddi bir kriz içerisindeydi ve sosyologlar çoğunlukla çizgisel bir tarih felsefesi ile problemi tespit etme amacındaydılar.

19. yüzyıldan bu yana kompleksli bir şekilde dini modern bilimle uzlaştırma tutumunun bir benzeri sosyal bilimlerin alanında da görülmeye başlandı. Bu şüphesiz tabiat bilimlerinde olduğu gibi açık bir şekilde yapılamadı. Zira tabiat bilimlerindeki verilerin kolayca dine adaptasyonu sosyal bilimler için geçerli değildi. Ancak en azından sosyal bilimlerin yüceltilmesi, sosyal bilimsel terminolojinin, hatta teorilerin kullanılması gündeme geldi. Tefsir, hadis, kelim, İslam tarihi gibi alanlarda yapılan çalışmalarda sosyolojik veya psikolojik bakış açıları sunulmaya çalışıldı (Bilgin, 2005). Bu gelişmeleri Türkiye'deki akademisyenlerin el yordamı ile yaptığı çalışmalar olarak görmemek gerekir zira Batı'da yetişen veya yaşayan Müslüman akademisyenler bir İslam sosyolojisi için çalışmaktaydılar. Bunlar içerisinde yer alan Ali Şeriatî'ye Türk akademisyenler bir İranlı olduğu için pek itibar etmeseler de, bütün eserleri Türkçeye çevrilmişti ve 1990'larda İslamî çevrelerde sosyolojinin popüler olmasını sağlayan iki Ali'den biri olma unvanına sahipti. İslam ve sosyal bilimler arasındaki ilişki 1980'lerde Batı'da yetişen Müslüman aydınlar arasında önemli bir tartışma konusu olarak gelişti ve nihayetinde İslamî Sosyal Bilimler kavramı üzerinde yoğunlaştı. Tartışma bizi somut bir sonuca götürmese de kanaatimizce olması gereken faydalı bir tartışmaydı. Bu tartışmalar sayesinde bugün bir İslam sosyolojinin ne olabileceği konusunda daha etraflı düşünebiliyoruz.

Kur'an ve Sosyoloji

Bir İslam sosyolojisi çabasının odak noktası şüphesiz Kur'an olacaktır. İlyas Ba-Yunus ve Ferid Ahmed İslam sosyolojisinin dört temel varsayımı olduğunu söyler. Birinci varsayım evrenin doğası ile ilgilidir ve Allah'ın evrenin üzerindeki tek otorite olduğu düşüncesine dayanır. İkinci varsayım insanın doğası ile ilgilidir ve insanın zıt özellikler içinde yaratıldığını, özgür irade ve öğrenme yetisine sahip biri olarak eşref-i mahlûkat olduğunu öngörür. Sosyal düzenin doğası ile ilgili üçüncü varsayım, toplumdaki ailevi, hukuki, siyasi ve ekonomik etkinliklerin sosyal düzenin asgari evrensel sınırı olduğunu iddia eder. Dördüncü varsayım ise insan tarihinin doğası ile ilgilidir ve diyalektik bir yapının varlığını iddia eder. Bir İslam toplumu kuramı olması arzu edilen İslam sosyolojisinin bu temel varsayımları tamamen Kur'an'a bakılarak ortaya atılmıştır (Ba-Yunus, Ahmed, 1986: 61-66). Yümnî Sezen de İslamî sosyolojinin tabiat, tarih ve sosyal olaylar, Kur'an ve Sünnet olmak üzere üç temel kaynağı olduğunu söyler ancak neticede bu sosyolojik anlayışın merkezinde Kur'an olduğunu kendisi de ifade eder: "Kur'an maddi, ruhi ve sosyal varlığı ifade eden merkez durumundadır. İslam sosyolojisinin önemli kaynağı Kur'an, insanın ve fert ve toplum halinde bilmesi, uyması ve yapması gereken ilkeler toplamıdır." (Sezen, 2004: 28,30)

Görüleceği üzere İslam sosyolojisi aslında bir Kur'an sosyolojisidir. Bu anlayış Kur'an'da toplumsal yapının ve toplumsal dinamiklerin anlaşılmasına yönelik temel yaklaşımların olduğu ve bunun keşfedilmesi gerektiği inancına dayanmaktadır. Kur'an ve sosyoloji arasındaki ilişki Comte'un naif yaklaşımına benzer bir yaklaşımla kurulmuştur diyebiliriz: Eğer Kur'an tabiat bilimlerindeki bazı yasalara işaret ediyorsa, insanı muhatap aldığı için toplum hayatındaki yasalara da işaret ediyor olmalıdır. Doğrudan Kur'an'a odaklanan bu yaklaşımda tarih ve toplum bu yasaların keşfinde bir destek olarak kullanılmaktadır. Yani kurucu sosyologlar tarihe ve topluma bakarak sosyolojik yasaları bulma peşindeyken, "İslam sosyolojisi" taraftarları Kur'an'a bakarak bunu tespit etmeye çalışmaktadırlar.

Peki, Kur'an'dan bu ilkeler nasıl çıkarılacaktır? İslamcıların bir yüzyıldır söyledikleri "Kur'an'a dönüş!" sloganı gibi teorik olarak kolaylıkla ifade edilen bu söylemin çözümünü ve uygulamasını bize

Ali Şeriatî gösterir. Batılı bir sosyolojinin İslam açısından kabul edilebilirliği sorununu kavramış bu parlak zekâ kimsenin düşünemediği bir yaklaşım ortaya koyar. Kendisi İslam sosyolojisini şöyle açıklar:

“Kur’an’ı, Kur’an’ın belli âyetlerini, Peygamberin sünnetini veya siyasi, toplumsal, psikolojik ve ahlâkî hayat tarzını alıp, sonra da bütün bunları çağdaş bilim aracılığıyla çözümlenemeyen değildir. Sözümlenemeyen, büsbütün başka bir şeydir. Benim yaptığım, Kur’an’dan, tarih, sosyoloji ve beşeri bilimlerle ilgili bir dizi konu çıkartmaktır. Düşüncemin kaynağı bizzat Kur’an veya İslam’dır.” (Şeriatî, 1998: 44) Bundan sonra Şeriatî örnek olarak hicret olgusunu verir. Ona göre Kur’an’dan ve Hz. Peygamber’in hicretinden genel bir sosyolojik kaide çıkarmak pekâlâ mümkündür: Büyük medeniyetlerin ancak bir hicret sonrası kurulabileceği. Şeriatî tarihteki büyük medeniyetlerin hepsinin kuruluş öncesinde bir hicret yaşadıklarını söyleyerek de bu tespiti delillendirmeye çalışır (Şeriatî, 1998: 45).

Sosyolojideki Değişim: İslam’ın Sosyolojik Yorumu da Değişmeli mi?

Kanaatimizce Kur’an sosyolojisi çalışmalarında temel bir soru atlanmaktadır: “Acaba toplum hayatında bazı yasalardan gerçekten söz etmek mümkün müdür?” Burada da maalesef Batı’nın gerisinde ama onun takipçisi olmanın getirdiği bir sıkıntı vardır. Zira tartışmalar başladığında Batı henüz güçlü bir şekilde tarihsel veya toplumsal yasa fikrini sorgulamamaktaydı.

Sosyal bilimlerin, bir bilim hüviyeti kazanabilmesi için incelediği obje olan “toplum”un pozitif bilimlerin inceleme objesi olan “tabiat”ın bazı özelliklerine sahip olması gerekiyordu. En temel özellik “kanunlar”ın olmasıydı. Kanun fikri ise evrenselliği zorunlu kılmaktadır. Zira tabiatdaki bir olgu evrensel olduğu için yasa olarak nitelendirilmektedir. Böylelikle toplumsal yasaların ve evrensel sosyolojik bilgilerin keşfine başlandı. Sanayileşmenin şehirleşme getireceği, şehirleşme ile birlikte örneğin ailenin küçüleceği, diğer taraftan bir gettolaşma olacağı, gettoların suç bölgeleri olduğu gibi tespitler yapılmaya başlandı. Bu tespitler sanayi sosyolojisi, kent sosyolojisi, köy sosyolojisi, küçük gruplar sosyolojisi, boş zamanlar sosyolojisi gibi pek çok alt disiplinin gelişmesine imkân verdi. Din sosyolojisi açısından bugün üzerinde en çok tartışmaya sebebiyet veren “evrensel sosyolojik

bilgi” sanayileşme ve şehirleşmeyle birlikte dindarlıktaki azalmasıdır. Batıda gözlenen bu olgu “sekülerleşme” adını verilen yeni bir iddianın/teorinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Ancak bugün elde ettiğimiz veriler şehirleşme ile birlikte mutlaka dindarlıkta azalma olmadığını göstermektedir (Vergin, 1985). Sosyoloji yukarıda temas ettiğimiz üzere, daha başından itibaren tabiat bilimlerindeki gibi çoğunluk tarafından uzlaşılan açıklamalar getiremedi. Birbirinden farklı sosyolojik ekollerin kendi içinde bile teorinin temel önermelerine aykırı görüşler çıkıyordu. Örneğin Marksist kuramcı Karl Kautsky (öl. 1938) dinlerin ezilen sınıfın başkaldırısı için bir araç olabileceğini, ilk Hıristiyanlığın da böyle bir yapıya sahip olduğunu iddia etmişti. Ancak yine de sosyal bilimlerde “evrensel doğru”ları bulma amacı geçerliliğini korumaktaydı.

Sosyoloji toplumu çözümleyebilecek yasalar bulabileceği ilkesini ana fikir olarak kabul etmekte devam etti. Bu aynı zamanda mesleki bir gereklilikti, zira bu ana fikir olmasa sosyoloji doğmadan ölmüş olacaktı.

Bu noktada Batı biliminde yaşanan büyük değişimler, beraberinde bilim felsefesi tartışmalarını alevlendirdi ve söz konusu gelişme ve tartışmalar sosyal bilimlere bakışımızı da değiştirdi. Aristo fiziğinin yerini tamamen Newton fiziğinin almasından itibaren 20. yüzyılın başına kadar iki asır boyunca bilim dünyası artık nihai bilimsel açıklamaya sahip olduğuna inanmıştı. Newton fiziğinin bazı olguları açıklamakta yetersiz kaldığının anlaşılması ve iki önemli teorinin ortaya çıkması (kuantum mekaniği ve görelilik kuramı) bilimin mutlak olduğuna dair zihniyeti yıktı. Thomas Kuhn’un ortaya koyduğu gibi, bilim yeni bir paradigmanın eski paradigmayı yıkması ile ilerlemektedir ama yeni paradigmanın kesin ve son olduğunu söylememizin imkânı yoktur (Kuhn, 1995).

Tabiat bilimlerinde mutlakçı yaklaşımın yıkılması doğal olarak sosyal bilimlere de etkiledi. Bugün için sosyal bilimlerde kesin toplumsal yasalara şüphe ile bakılmaktadır. Sosyal bilimlerde “yasabilimselci” yaklaşım “tarihselci” yaklaşım karşısında güç kaybetmektedir. Her şeyden önce yasabilimselciliğin savunduğu evresellik vurgusu yara almıştır

(Gülbenkian, 2000: 51-52). Tarihin belirli bir anındaki bir toplumsal yapı içinde yapılan bir sosyolojik tespit, başka bir toplumsal yapı için genelleştirilmesi çoğunlukla mümkün değildir. “Yoksulluk kültürü” kavramının genelleştirilme problemi buna örnektir. Kuzey ve Güney Amerika ülkelerindeki “slum” ya da “getto”lara dayanılarak geliştirilen teoriye göre yoksulluk kültürü kendini gelecek kaygısızlığı, cinayet ve hırsızlık gibi suçlardaki yüksek oran, uyuşturucu müptelalığı, aile değerlerinde çözülme, zina ve fuhuş gibi patolojik tezahürlerle ortaya koyar (Türkdoğan, 1982: 55-60). Oysa Türkiye’ye bakıldığında bazı açılardan gecekondu mahallelerinin daha geleneksel bir yapı sergilediği, merkezi semtlere göre daha muhafazakâr ahlakî değerlere sahip olduğu görülür (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Örneğin gecekonduculara yerleşen insanların ortaklaşa bina ettikleri ilk kamusal eser genelde cami olmaktadır (Dönmezer, 1986: 69) ve bir araştırmaya göre gecekondu kalma süresi arttıkça İslam’ın temel ibadetlerini yerine getirme oranı da artış göstermektedir (Kartal, 1983: 243).

Batı’da, özelde Hıristiyanlık olmak üzere bütün dinlerin tamamen insan kaynaklı olduğu şeklinde bir düşünce entelektüel çevrelere hâkim olmuştu ve tabiat bilimlerinden insan bilimine bütün disiplinlerdeki çalışmalar bu genel kabulün içinde veya onu destekleyecek mahiyette yapılıyordu. Bu noktada sosyal bilimlerin dine verdiği tahribat tabiat bilimlerinden çok daha fazla olmuştur. Zira sosyal bilimler, tabiat bilimlerinin verilerinden de destek bularak dinin menşei, bireydeki ve toplumdaki etkisi konusunda teoriler geliştirmektedirler.

Brian Fay’ın yasabilimselci yaklaşımın yetersiz kaldığı durumlarla ilgili izahları konumuz açısından önemlidir. Buna göre yasabilimselciler tekrarlanır olaylarla ilgilenmektedirler. Oysa tarihte bir kez gerçekleşen ama insanlığı önemli ölçüde etkileyen pek çok olay vardır (Kaldı ki tekrarlanır olarak görülen farklı olaylar da hiçbir zaman aynı şekilde tekrarlanmaz; örneğin bir savaş asla tam olarak diğer savaşın aynı değildir). Kapitalizmin gelişimi veya Nazi iktidarının tarihsel açıdan eşsiz ama insanlık tarihi açısından

sosyalbilimsel incelemeye tâbi tutulması gereken önemli örneklerdir. Ayrıca çok uzun süreli tarihsel olayların birbirini takip etmesinde yasa diyebileceğimiz düzenlilikler görülse de, bunu bütün bir tarihsel sürece uygulamak mümkün değildir. Her zaman için bunun dışında kalan olayları görmek mümkün olacaktır. Hele artık Marks’ın yaptığı şekilde bütün tarihi tek bir evrensel ilkeye bağlama imkânı kalmamıştır. (Fay, 2005: 230-233) Bu yüzden sosyal bilimlerde “determinizm”den ziyade “olumsallık”tan bahsedebiliriz. Olumsuzluk, bir olgunun zorunlu herhangi bir doğasının olmaması, dolayısıyla her şeyin gerçekte başka türlü olma imkânının mevcut olmasıdır. Olumsuzluk, maksatlı dahi olsa insan eylemlerinin önceden öngörülemeyen sonuçlarının olabileceğini varsayar. İlkçağ felsefesi ve ortaçağ felsefesinde bu yaklaşım hâkim iken modernlikle birlikte beşeri bilimlerin her alanlarında olumsuzluğun aşılması için azami bir çaba sarf edilmişti. Post-modernizm tartışmalarının olduğu şu dönemde ise sosyal bilimlerde olumsuzluk tekrar tartışılır olmaya başlamıştır (Çelebi: 24-40).

Sosyal bilimlerdeki bu yaklaşım ve tartışmalardan sonra Kur’an-ı Kerim’e bakacak olursak, son dönem araştırmacıları tarafından sosyolojik bir ilke olarak “evrensel” bir kavram üzerinde durulduğunu görmekteyiz: Sünnetullah. Oysa sünnetullah kavramı altında sadece bir konu işlenmektedir ki, o da kavimlerin helâkidir. Buradan sosyolojik bir genellemede bulunmak sosyalbilimsel tümevarım ilkesi açısından da problemlidir.

Sünnet ve ondan türeyen ifadeler, bir kez “sünnet”, dört kez “sünnetü’l-evvelîn,” bir kez “sünnetina”, sekiz kez “sünnetullah” ve iki kez “sünen” olmak üzere Kur’an-ı Kerim’de on altı kez geçer (Abdülbaki, 1988: 466). Söz konusu ifadelerin hemen hepsi Hz. Peygamber dönemindeki müşriklere hitap etmektedir. Âl-i İmran sûresi 137. ayette geçtiği gibi, “Sizden önce nice (milletler hakkında) ilahi kanunlar (sünen) gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah’ın ayetlerini) yalanlayanların akıbeti ne olmuş, görün.” buyrulurken inkâr edenler eski kavimlerin duçar olduğu ilahi azapla tehdit edilmekte, bir başka ifadeyle böyle bir azabın Allah’ın sünneti olduğu ifade edilmektedir. Enfal sûresinin 38., Hicr sûresinin 13., Kehf sûresinin 55., Fâtır sûresinin 43. âyetlerinde yer alan *sünnetü’l-evvelin* ve İsrâ sûresi 77. âyette yer alan *sünnet* bu anlamdadır.

Ahzab sûresinin 62. âyetindeki ilahi tehdit ise münafıklar, namuslu insanları taciz edenler ve Müslümanlar hakkında kasıtlı olarak felaket haberleri yayanlara yöneliktir (Fahrüddin Razi, 1994: XVIII, 296). Buradaki *sünnetullah* hatırlatması ile kâfirlere yapılan hatırlatma aynıdır.

Feth sûresinin 23. ayeti biraz farklıdır. Bir önceki âyette Hudeybiye'deki durum için Allah şöyle buyurur: "Eğer kâfirler sizinle savaşsalar, arkalarına dönüp kaçarlardı. Sonra bir dost ve yardımcı da bulamazlardı." 23. âyet ise şöyle devam eder: "Allah'ın öteden beri süregelen kanunu (sünnetullah) budur." Yani Allah Müslümanları mutlaka galip getireceğini söylemekte ve bunu sünnetullah olarak isimlendirmektedir.

Kur'an-ı Kerimde dört âyette (Ahzab: 62, İsrâ: 17, Fâtır: 43, Feth: 23) önce yukarıdaki "sünnet" zikredildikten sonra sünnetullahta herhangi bir tebdil veya tahvil'in olmayacağı ifade edilmektedir. Böylelikle "sünnetullahın değişmezliği" vurgusu bunun bir yasa olduğu şeklinde anlamaya yol açmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de "sünnet" in dinî hüküm veya şeriat anlamında kullanıldığını da görmekteyiz. Nisa sûresi 26. âyetindeki "*sünene*" ilezine min qablikum" "sizden önceki (iyi)lerin yolu" ifadesi geçmiş ümmetlerin şeriatlarını anlatmaktadır (Yazır: II, 546).

Ahzab sûresi 38. âyetindeki "*sünnetellahi* fi'l-lezîne halev min qabl" ifadesi de önceki kavimlerde Allah'ın koyduğu hükümleri anlatır. Ayet Hz. Muhammed'in, azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'nin dul eşi Zeyneb bt. Cahş ile evlenmesi hususunda nazil olmuştur. Bu evlilik konusunda çeşitli dedikodular çıkınca Yüce Allah söz konusu ayette, "Peygamber'e, Allah'ın emrettiği bir şeyi yapmada herhangi bir vebal yoktur. Daha öncekiler arasında da Allah'ın sünneti böyle idi" buyurmuştur. Bu sünnet şeriatla ilgili bir fikhî hükümdür (Razi, 1994: XVIII, 266).

Mü'min sûresinin 85. âyeti ise ilahi azapla karşılaşan kâfirlerin imanlarının bir fayda vermeyeceğini, bunun Allah'ın sünneti olduğunu anlatmaktadır. Burada daha farklı bir sünnetle karşılaşmaktayız ki, bu da ye's halindeki imanın makbul olmadığı hükmüdür. Bu, gelmiş geçmiş bütün insanlık için geçerli bir kuraldır (Fahrüddin Razi, 1995: XIX, 337). Nitekim boğulmakta olan Firavun'un imanı da kabul edilmemiştir (Yunus: 90).

Görülebileceği gibi, bir toplumsal yasa olarak tefsir edilen sünnet kavramı sadece geçmiş ümmetlerin helâki bağlamında kullanılmıştır. Bu mananın verilmesi kolaydır, zira başka ayetlerde söz konusu helâkin gerçekleşme aşamaları da kesin önermelerle açıklanmaktadır:

Yoldan çıkan bir millet hemen helâk edilmez. Zira böyle olsaydı yeryüzünde bir canlı kalmazdı. O yüzden onlara bir mühlet takdir edilir (Fâtır:45). Bu süre dolduğu zaman ise mutlaka helâk edilirler (Hicr: 4-5). Yoldan çıkmış olan kavme mutlaka bir uyarıcı (münzir) gelir ve onları Allah'ın dinine davet eder (Şuarâ: 208-209). Fakat o milletin önde gelen insanları bu tebliği dinlemedikleri gibi azgınlıklarını daha da artırır (İsrâ: 16). Bunun üzerine gürültü, tufan, deprem gibi bir tabiat olayı ile o millet helâk edilir. Bir yer helâk edildikten sonra ise tekrar mamur hale gelemez (Enbiya: 95).

Esas olarak Batıya ait olan Kilise-bilim çatışması, doğal olarak Müslümanları da etkilediği için benzer refleksler bizde de gelişti. Seyyid Ahmed Han, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh gibi kişilerin çalışmaları buna örnektir. Mesela Şibli Numani, mucize olarak belirtilen şeylerin tabiat kanunlarına aykırı olması halinde kabul edilemeyeceğini söyler.

Sünnetullah kavramı üzerine doktora tezi hazırlayan Ömer Özsoy'a göre, modern öncesi dönemde müfessirler "sünnetullah"ı tabiat yasaları olarak kabul ederken, bu kavram sosyal bilimlerdeki gelişmeler ve İslam dünyasındaki ihya hareketinin de saikiyle tabiat yasaları yanında tarihsel yasa anlamını da kazanmaya başlamıştır (Özsoy, 1999: 66-71). Ülkemizde yayınlanan çeşitli eserlerde doğru anlamın tabiat yasaları değil, tarih yasaları olduğu; bu anlamın keşfiyle kavramın doğru tefsirine ulaşıldığı iddia edilmektedir (es-Sadr, 1995; Özsoy, 1999; Tok, 1998; Çelebi, 2010).

Kanaatimizce de sünnetullaha tabiat yasası anlamını vermek uygun düşmemektedir. Ancak tarih yasaları anlamı da büyük bir genellemedir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi sünnetullah sadece helâk ile ilgilidir, dolayısıyla buna ancak helâk yasası denilebilir. Bunun

haricinde Kur'an tarihin işleyişi ile ilgili bize herhangi bir bilgi vermemektedir. Kur'an'dan tarih fel-sefesindeki iki ana akım olan çizgisel veya döngüsel tarih anlayışı bulmak dahi mümkün değildir. Tarihin ana akışı üzerine kesin bir kanaate ulaşamadıktan sonra toplumun kurulması, gelişimi ve değişimi ile ilgili yasalara ulaşmak da mümkün olmaz. Tabii olarak Kur'an mesajında bu konunun bir ehemmiyet arz etmediğini anlıyoruz. Hatta buradan bu tür yasaların olmadığı şeklinde bir yorum yapmak da kesin yanlış olarak değerlendirilemez. Kur'an-ı Kerim ilahi mesaj karşısında Müslümanları ve kâfirleri anlatırken, inkâr edenlerle ilgili özel bir durumdan, yani helâkten bahsetmektedir. Esas amaç bir tarihsel yasayı vurgulamaktan öte, inançsızlığın ve inadın toplumu sürükleyeceği sonu haber vermek ve insanları doğru yola girmek konusunda düşündürmektir.

Dine karşı çok daha şiddetli hücumlar yapan sosyal bilimlerde, bu süreçte ilginç bir şekilde dinî bilimlerin "içine" alındı. İlk dönem sosyologlarının dine dışarıdan bakan ve onu toplumsal şartların ürünü olarak gören yaklaşımları eleştiren ilahiyatçı din sosyologları ortaya çıktı.

Sünnetullahı, kullanıldığı bağlamı itibarıyla helâk "yasa"sı olarak düşünmek de aslında problemlidir. Zira yasanın şartlar oluşturan her durumda gerçekleşmesi gerekir. Acaba geçmiş dönemlerde yoldan çıkan her kavim mutlaka özel bir tabiat olayıyla helâk edilmiş midir? (Örneğin Hz. İsa'yı öldürtmek isteyen Yahudiler ve Romalılar niye diğer kavimler gibi topyekün helâk edilmemiştir?) Buna vereceğimiz cevap sadece, "Helâk edilmiş olması lazımdır," şeklinde olacaktır. Yine akla gelen bir başka soru Hz. Muhammed'i öldürme teşebbüsüne varıncaya kadar ileri giden Kureyş müşriklerinin niçin helâk edildikleridir. Duhan sûresinin 16. âyetindeki batşei kübra (büyük gün) ibaresinin bir tefsirine göre müşrikler Bedir Savaşı'nda elebaşlarının öldürülmesiyle bu helâki yaşamışlardır. Bir başka tefsire göre batşei kübra kıyamet gününü ifade eder (Topaloğlu, 1992). Bedir Savaşı'nın müşriklerin helâki olduğunu iddia etmek güçtür, zira bazı önemli müşrik liderler hala yaşıyordu ve Medineli Müslümanlara uzun yıllar

koru yaşatmışlardı. Helâk yasası konusunda diğer bir problem ise Hz. Peygamber'den sonraki durumun ne olduğudur. Her toplumda azgınlık gösterenler vardır ve yine her toplumda uyarıcılar bulunmaktadır. Acaba bazı doğal afetler onların helâk edilmesi amacıyla mı gönderilmiştir? Eğer öyleyse niçin bütün bir toplum yok olmamaktadır? Yoksa evrensel olan bu yasa sadece son Peygamber'e kadar mı geçerliydi? Bu takdirde onun evrenselliğinden ve yasalılığından söz etmek bir paradoks olmaz mı?

Görülebileceği üzere bu sorulara kesin ve ikna edici bir cevap bulmak mümkün değildir. Sosyal bilimlerden aşırma tarih yasası fikri Kur'an'ı anlama konusunda bize yardımcı olmaktan öte, yeni problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kanaatimizce sünnetullahı tarih yasası şeklinde açıklamak yerine, yasa fikrini tamamen terk edip tarihin normal akışına Allah'ın bir müdahalesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Toplum bir şekilde hayatına devam ederken Yüce Allah bu akışa müdahale etmektedir. Bir taraftan onların azgınlıklarını daha da artırma ihtimali olan vesilelerle (zenginlik, zafer, şöret vs.) sınavdan geçirmekte, bir taraftan da dengeyi sağlamak ve hak yola iletmek için peygamber göndermektedir. Eğer hak yoluna dönmezlerse bu kez üzerlerine bir afet göndermektedir. Bu süreçler, Yüce Allah'ın "bir kavmi yok etmek istediğinde" gerçekleşmektedir. İsrâ sûresinin 16. âyetindeki "bir şehri yok etmek istediğimizizde" ifadesi buradaki anahtar ibaredir. Allah helâk etmeyi dilediğinde, imtihan esasına aykırı olmaması için bunu belirli süreçlerle gerçekleştirmektedir. Ama buradan her azgın toplumun mutlaka bu dünyada helâke uğrayacağı şeklinde zorunlu bir sonuç çıkmaz (Değişmeyecek olan şey süreç başladıktan sonraki akıbetidir). Dolayısıyla aslında sünnetullahı mucizenin insan dünyasındaki karşılığıdır. Nasıl ki mucize, yüce Allah'ın tabiatın akışının dışında gerçekleştirdiği olağan dışı bir durum ise, helâk da toplumsal hayatın normal akışının dışında Allah'ın gerçekleştirdiği özel bir durumdur. Nitekim amaçları bakımından mucizeler üçe ayrılır ki, bunlar; hidayet mucizeleri, yardım mucizeleri ve helâk mucizeleridir (Bulut, 2005: 351) Bu tasnif de helâkin olağanın dışında bir durum olduğunu göstermektedir. Modern dönemde karıştırılan husus, Allah'ın yok etme iradesiyle başlayan sürecin kendi içindeki nedensel sürecin tarihin bütününe, insan dünyasının tamamına genelleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel

İslam düşüncesinde yer almayan bu hata, modern dönemde gerçekleşmiştir.

Sonuç

İslam dünyasındaki her düşünsel çabanın Kur'an'ı referans alması gayet olağandır. Ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren İslamcı düşüncenin Kur'an üzerine yapmış olduğu aşırı vurgu, hemen her türlü bilginin Kur'an'dan çıkarılma gayretine dönüşmüştür. Geleneksel İslam düşüncesindeki mezhep tartışmalarında araşsal bir yaklaşımla Kur'an'a başvurulup delil bulma çabası, modern dönemde Kur'an'dan külli ilkeler (Kur'an'da çalışma ahlakı gibi), hatta teoriler (Kur'an'da tarihin yasaları gibi) çıkarma şeklinde aşırı bir duruma dönüşmüştür. Oysa Kur'an bu amaçla nazil olmamıştır. Söz konusu çabalar üzerinde ittifak edilecek sonuçlar doğurmamaktadır ve muhtemelen doğurmayacaktır. Kaldı ki çıkardığımız toplumsal yasaları modern sosyoloji ile bağdaştırma problemi her zaman için karşımızda duracaktır. Bugünün sosyolojisinde tarihin içkin bir anlamı olduğu fikri ilk dönem sosyolojisi gibi kabul edilmiyor. Bilim felsefesindeki ve dolayısıyla sosyolojik yöntem konusundaki tartışmaları –başlangıcı buradan yapıp sonra- göz ardı etmek mümkün değildir. Bu durumda kolay genellemelerden kaçınıp, sosyal bilim ve Kur'an arasındaki ilişki üzerinde daha fazla tartışmamız gerektiği ortaya çıkmaktadır. ■

kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad (1988). *Mu'cemu'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Daru'l-Hadis.
- Ba-Yunus, İlyas ve Ferid Ahmed (1986). *İslam Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi*. Çev. Rıdvan Kaya. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Bilgin, Vejdî (2005). "İlahiyat Araştırmaları ve Sosyal Bilimler," *Hadis Tetkikleri Dergisi*. Cilt III, Sayı: 1, ss. 129-140.
- Birişik, Abdülhamit (1997). "Tebliğün Müzakeresi," *İslâm ve Modernleşme*. II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Bulut, Halil İbrahim (2005). "Mucize", *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. Cilt: 30, ss. 350-352.
- Comte, Auguste (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. Çev. Erkan Ataçay. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Çelebi, Aykut. "Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt: 56, Sayı:1, ss. 24-52

- Çelebi, İlyas (2010). "Sünnetullah," *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. cilt: 38, ss. 159-160.
- Dönmezer, Sulhi (1986). "Hızlı Şehirleşme ile Suç ve Ceza Adalet Sistemi İlişkileri," *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*. İstanbul: Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Fahrudin er-Razi (1988-1995). *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb*. Çev. Suat Yıldırım ve diğ. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fay, Brian (2005). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, Sigmund (1997). "Totem ve Tabu," *Dinin Kökenleri*. Çev. Selçuk Budak. İstanbul: Öteki Yayıncılık.
- Gülbenkian Komisyonu (2000). *Sosyal Bilimleri Açın*. Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Metis Yayınları.
- İşık, Oğuz ve M. Melih Pınarcıoğlu (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kartal, S. Kemal (1983). *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Koç, Turan (1997). "Önsöz," *İslami Hareketler ve Modernlik*. W. Montgomery Watt. İstanbul: İz Yayıncılık. ss. 9-18.
- Kuhn, Thomas S. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Mert, Nuray (1994). *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Özervarlı, M. Said (1998). *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Özsoy, Ömer (1999). *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- es-Sadr, Muhammed Bağır (1995). *Kur'an Okulu*. Çev. Mehmet Yolcu. Ankara: Fecr Yayınları.
- Sezen, Yümnî (2004). *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Stark, Rodney (2002). "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme," *Sekülerizm Sorguluyor*. Haz. Ali Köse. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Şeriati, Ali (1998). *İslam Sosyolojisi*. Çev. Kenan Sökmen. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Tok, Nuri (1998). *Kur'an'da Sünnetullah ve Helâk Edilen Kavimler*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Topaloğlu, Bekir (1992). "Batşe-i Kübra," *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. Cilt: 5, ss. 203-204.
- Türkdoğan, Orhan (1982). *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler (Toplumumuzun Dramı)*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Vergin, Nur (1985). "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış," *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı: 29-30, Bahar-Yaz 1985, ss. 9-28
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (trs.). *Hak Dini Kur'an Dili*. Sad. İsmail Karaçam ve diğ. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yıldırım, Cemal (1994). *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.